

Kur'ân'da Beka ve Fena Kavramlarının Artzamanlı (Diachronic) Semantik Analizi**Faruk Özdemir**Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, Sinop, Türkiye
fozdemir@sinop.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0003-1890-9194> | <https://ror.org/004ah3r71>**Öz**

Bu makalede “beka” ve “fena” kavramları artzamanlı semantik açıdan inceleme konusu yapılmıştır. Önce “beka” kavramının türediği b-ç-y (ب . ق . ي) kökü ve müştaklarının etimolojik tahlili yapılarak muhtelif manaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı şey “fena” kavramının türediği f-n-y (ف . ن . ي) kökü ve türevleri için de yapılmıştır. Bu merhalede manaların doğru bir şekilde belirlenebilmesi amacıyla ilk dönem Arapça lügatler incelenmiştir. Bu bağlamda kadim Arapça lügatler taranarak “beka” ve “fena” kavramlarının muhtelif türevleriyle birlikte Kur'ân öncesi dönemde Cahiliye Arapları tarafından hangi manalarda kullanıldığı, özellikle Cahiliye şairlerinin şiirlerinden, Arapların darb-ı meselleri ve muhtelif kullanımlarından elde edilmiş anlamları tespit edilmeye çalışılmıştır. Lügatler bu şekilde taranarak “beka” ve “fena” kavramlarının tarihî süreç içerisinde Kur'ân'ın inşisine kadar Araplar tarafından hangi anlamlarda kullanılmış olduğu ve taşıdığı muhtelif anlamları ortaya çıkarılmıştır. Kelimelerin her zaman taşıdıkları ve hangi sisteme girerlerse girsinler yitirmedikleri esas manaları olduğu gibi kelimelerin kökünden gelmeyen fakat içinde buldukları münasebet sisteminden doğan *izâfi manaları* da vardır. O nedenle bundan sonraki aşamada b-ç-y ve f-n-y kökü ve türevlerinin Kur'ân siyakında hangi anlam yelpazesine sahip olduğunu, söz konusu kök ve türevlerinin yer aldıkları bağlam içerisinde hangi esas ve izâfi manaları ihtiva ettiklerini belirlemek amacıyla mümkün mertebe tüm tefsir kaynakları taranmıştır. Bunu yapmadaki gayemiz zikri geçen kök ve kavramların lügatlerdeki manalarıyla Kur'ân âyetlerinde yer aldıkları siyak içerisindeki anlam farklarını ortaya çıkarmaktır. Son olarak beka ve fena kavramları tasavvuf tarihinde en çok tartışılan ve üzerinde en çok söz söylenen terimlerden olduğu için bu kavramların Kur'ân sonrası dönemde hangi anlamlarda kullanıldıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Semantik, Beka, Fena, Etimoloji.

Atıf BilgisiÖzdemir, Faruk. “Kur'ân'da Beka ve Fena Kavramlarının Artzamanlı (Diachronic) Semantik Analizi”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/2 (Aralık 2023), 251-278. <https://doi.org/10.51447/uluid.1327990>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date of Submission	15 Temmuz 2023 15 July 2023
Kabul Tarihi Date of Acceptance	24 Ekim 2023 24 October 2023
Yayın Tarihi Date of Publication	22 Aralık 2023 22 December 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
DOI	https://doi.org/10.51447/uluid.1327990
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik inceleme: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluid

Diachronic Semantic Analysis of the Concepts of Baqā and Fanā in the Qurʾān

Faruk Özdemir

Assoc. Prof., Sinop University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Sinop, Türkiye
fozdemir@sinop.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0003-1890-9194> | <https://ror.org/004ah3r71>

Abstract [You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

In the present article, the concepts of “baqā” and “fanā” are analyzed in terms of diachronic semantics. First, the etymological analysis of the root b-q-y (ب . ق . ي) from which the concept of “baqā” derives and its cognates are analyzed to determine their various meanings. The same was done for the root f-n-y (ف . ن . ي) and its derivatives from which the concept of “fanā” derives. At this stage, early Arabic dictionaries were examined in order to determine the meanings correctly. In this context, ancient Arabic dictionaries were scanned to determine the meanings of the concepts of “baqā” and “fanā” with their various derivatives used by the Jahiliyyah Arabs in the pre-Qurʾānic period, especially the meanings derived from the poems of the Jahiliyyah poets, the proverbs of the Arabs and their various uses. By scanning the dictionaries in this way, the meanings in which the concepts of “baqā” and “fanā” were used by the Arabs in the historical process until the revelation of the Qurʾān and the various meanings they carried were revealed. While words have "essential meanings" that they always carry and do not lose no matter what system they enter, there are also "relative meanings" that do not come from the root of the words but arise from the system of relations in which they exist. Therefore, in the following stage, all possible tafsir sources have been reviewed in order to determine the range of meanings that the root b-q-y and its derivatives and the root f-n-y and its derivatives have in the Qurʾānic context, and which essential and relative meanings these roots and their derivatives contain in the context in which they appear. Our aim in doing so is to reveal the differences between the meanings of the aforementioned roots and concepts in the dictionaries and the Qurʾānic verses in which they appear. Finally, since the concepts of baqā and fanā are among the most discussed and debated terms in the history of Sufism, it was tried to determine the meanings in which these concepts were used in the period after the revelation of the Qurʾān.

Keywords

Tafsir, Qurʾān, Semantics, Baqā, Fanā, Etymology.

Atıf Bilgisi

Özdemir, Faruk. “Kurʾān’da Beka ve Fena Kavramlarının Artzamanlı (Diachronic) Semantik Analizi”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/2 (December 2023), 251-278. <https://doi.org/10.51447/uluid.1327990>

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin maksad-ı ilahîye uygun şekilde anlaşılabilmesi, ondaki her bir kelimenin doğru manalarının tespit edilmesine bağlıdır. Kur'ân sözcüklerinin doğru anlamlarının belirlenebilmesinin yöntemlerinden biri de hiç şüphesiz *semantik metottur*. Zira bu metot, Kur'ân'ın kendi metodudur, onu çok daha iyi ve doğru bir şekilde anlamamıza yarayacak bir metottur.¹ Kelimelerin her zaman taşıdıkları ve toplum tarafından aynı kelimeler olarak bilindikleri sürece yitirmedikleri *esas/kök manaları* yanında kelimelerin kökünden gelmeyen fakat içinde buldukları münasebet sisteminden doğan *izâfi manaları* da vardır.² Kur'ân âyetleri içerisindeki kelimelerin buldukları siyak/bağlamda kazandıkları *izâfi manaları* semantik metot ile belirlenebilir.

Semantik metotla semantik analiz yaparken genellikle eşsüremlî (eş zamanlı=synchronic) ve artsüremlî (art zamanlı=diachronic) semantik olmak üzere iki türlü yöntem takip edilir. Semantik analizde kelimelerin manalarını tespit etmede eşzamanlı semantikten de istifade edilmekle birlikte, kelimelerin doğru anlamlarını belirlerken özellikle artzamanlı semantik yani tarihî semantik verilerinden istifade edilir. Eşsüremlî, evrim dışında ve süreden, artsüremlîden bağımsız olarak ele alınan; birbiriyle aynı dizgi içinde bağıntılar kuran öğeleri, olguları vb. belirtmek için kullanılır. Artsüremlî, evrim açısından ele alınan, süre içinde birbirini izleyen anlamındadır.³

Izutsu (öl. 1993) eşzamanlı yöntemi şöyle tarif eder: Kelimelerin tarihî çizgilerini yatayına kesmemizi ve böylece kelimelerin statik sistemini elde etmemizi sağlayan görüş noktasına (metoda) biz, synchronic diyoruz. Artzamanlı (diachronic) ise, dile ait her şeyde zaman unsurunun rolünü göz önüne alan bakış açısidir. Izutsu'ya göre artzamanlı semantik aynı zamanda “tarihî semantik”, eşzamanlı semantik ise “statik semantik” olarak adlandırılır. Ona göre tarihî semantik, sadece münferit sözcüklerin, tarihin akışı içerisinde nasıl anlam değişikliğine uğradıklarını anlamaya çalışmaktan ibaret değildir. Bu anlayış 19. yüzyılın diltik anlayışıdır. Gerçek tarihî semantik, ait oldukları statik sistem içerisinde kelimelerin tarihini incelemeye başladığımız anda başlar. Başka bir ifadeyle, ne zaman ki aynı dilin iki veya daha fazla kesitini herhangi bir kesitiyle mukayese edersek işte tarihî semantik o anda başlar ve tarihî bir aradan sonra dilin durumunun, diğer devirlerdekinden farkını gösterir.⁴

Bu makalede semantik metot takip edilerek b-ğ-y (ب . ق . ي) kökünden bir master olan “beka” (بَكَاء) ve f-n-y (ف . ن . ي) kökünden bir master olan “fena” (فَنَاء) kavramlarının seman-

¹ İsmail Yakıt, “Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 17, 20-21, 24.

² Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 27-31; Semantik metot hakkında geniş bilgi için bk. Ali Galip Gezgün, *Tefsirde Semantik Metod* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 776-777; a.mlf. *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'ân'da “Kavım” Kelimesinin Semantik Analizi*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 266-268.

³ Berke Vardar, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 1980), 28, 78.

⁴ Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 48-50; Synchronic ve diachronic semantik hakkında geniş bilgi için bk. Gezgün, *Tefsirde Semantik Metod*, 416-421.

tik analizi yapılacaktır. İlk önce “beka” kavramının türediği b-ğ-y (ب . ق . ي) kökü ve müş-taklarının etimolojik tahlili yapılarak muhtelif manaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Aynı şey “fena” kavramının türediği f-n-y (ف . ن . ي) kökü ve türevleri için de yapılacaktır. Bu merhalede manaların doğru bir şekilde belirlenebilmesi amacıyla ilk dönem Arapça lügatler incelenecektir. Bu bağlamda Halîl b. Ahmed’in (öl. 175/791) *Kitâbü’l-‘Ayn*, İbn Düreyd’in (öl. 321/933) *Cemheretü’l-luğa*, Ezherî’nin (öl. 370/980) *Tehzîbü’l-luğa*, İbn Fâris’in (öl. 395/1004) *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luğa*, Cevherî’nin (öl. 400/1009’dan önce) *eş-Şihâh*, İbn Manzûr’un (öl. 711/1311) *Lisânü’l-‘Arab*, Fîrûzâbâdî’nin (öl. 817/1415) *el-Kâmûsü’l-muhîtt*, Zebîdî’nin (öl. 1205/1791) *Tâcu’l-‘arûs*’u gibi kadim Arapça lügatler taranarak “beka” ve “fena” kavramlarının muhtelif türevleriyle birlikte Kur’ân öncesi dönemde Cahiliye Arap-ları tarafından hangi manalarda kullanıldığı, özellikle Cahiliye şairlerinin şiirlerinden, Arapların darb-ı meselleri ve muhtelif kullanımlarından elde edilmiş anlamları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu şekilde taranarak “beka” ve “fena” kavramlarının tarihî süreç içerisinde Kur’ân’ın inişine kadar Araplar tarafından hangi anlamlarda kullanılmış olduğu ve taşıdığı muhtelif anlamları ortaya çıkarılmış olacaktır. Bundan sonraki aşamada b-ğ-y (ب . ق . ي) kökü ve türevleriyle f-n-y (ف . ن . ي) kökü ve türevlerinin Kur’ân siyakında hangi anlam yelpazesine sahip olduğunu, söz konusu kök ve türevlerinin yer aldıkları bağlam içerisinde hangi esas ve izâfî manaları ihtiva ettiklerini belirlemek amacıyla mümkün mertebe tüm tefsir kaynakları taranacaktır. Bunu yapmadaki gayemiz zikri geçen kök ve kavramların lügatlerdeki manalarıyla Kur’ân âyetlerinde yer aldıkları siyak içerisindeki anlam farklarını ortaya çıkarmaktır. Son olarak “beka” ve “fena” kavramları tasavvuf tarihinde üzerinde en çok tartışılan ve söz söylenen terimlerden olduğu için bunların Kur’ân sonrası dönemde hangi anlamlarda kullanıldıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece tarihî süreç içerisinde araştırmamıza konu olan kök ve kavramlardaki anlam değişimleri, anlam daralmaları, anlam genişlemeleri, anlam iyileşmeleri ve anlam kötüleşmeleri açık bir şekilde ortaya konulacaktır.

Beka ve fena kavramlarıyla ilgili yapılan bazı akademik araştırmalar:

- Tuğçe Özer Kır’ın *Erken Dönem Eserlerinde Fena ve Beka Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri* adlı Yüksek Lisans Tezi.⁵

- İsa Yalçın’ın *Tasavvufî Düşüncede Fena Kavramı* adlı Yüksek Lisans Tezi.⁶

- Kübra Mıcık’ın *Tasavvufta Fena ve Beka* isimli makalesi.⁷

⁵ Bu tezde erken dönem tasavvuf literatüründe fena ve beka kavramları ile bu kavramların yol açtığı sorunlar detaylı bir şekilde inceleme konusu yapılmış fakat semantik açıdan analiz edilmemiştir. bk. Tuğçe Özer Kır, *Erken Dönem Eserlerinde Fena ve Beka Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶ Bu tezde fena ve beka kavramlarının ilişkisine yer verilmiş, bu kavramlarla aynı anlamda kullanılan diğer bazı kavramlar tanımlanmıştır. Tezin ikinci bölümünde önce fena tecrübesi psikolojik açıdan irdelenmiş akabinde fena tecrübesi Budizm ve Taoizm gibi bazı mistik düşünceler yönünden ele alınmış fakat beka ve fena kavramları semantik tahlile tabi tutulmamıştır. bk. İsa Yalçın, *Tasavvufî Düşüncede Fena Kavramı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁷ Bu makalede tasavvufî literatürde fena ve beka kavramları, bu kavramlara sûflerin bakışı ve söz konusu

Beka ve fena kavramlarına ilişkin yukarıda bazılarına yer verdiğimiz akademik çalışmalar yapılmış fakat bunlar daha çok tasavvuf literatürü içerisinde beka ve fena kavramlarının Kur'ân sonrası dönemlerdeki tarihî serüvenine yer vermiştir. Söz konusu kavramların artzamanlı semantik tahliliyle ilgili herhangi bir araştırma tespit edemedik. Dolayısıyla literatür taraması yöntemi izlenecek çalışmamızın bu açıdan orijinal olacağı kanaatindeyiz.

1. B-ğ-y (ب . ق . ي) Kökünün Etimolojik Yapısı ve Anlam Tahlili

B-ğ-y (ب . ق . ي) kökü ve türevleri kadim Arapça lügatlerde çeşitli manalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu kök ve müştaklarının manalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1.1. Bir Şeyin İlk Hâli Üzere Kılması

B-ğ-y (ب . ق . ي) kökünden ve sülâsî mücerret 4. baktan (بَغِيَ . بَغَى) fiilinin mastarı (بَغَاءٌ) formundadır.⁸ Bu kökten ve sülâsî mücerret 3. baktan (بَغَى . بَغَى) fiilinin mastarı ise (بَغْيًا) formundadır. Bu sonuncusu Belhars b. Ka'b lehçesine göredir.⁹ Bazı dilcilere göre ise Tayy lehçesinde böyledir.¹⁰ (بَغَى) fiili Tayy lehçesinde (بَغَى) şeklinde telaffuz edilir. Zira onlar *mâkâbli*/öncesi *meksûr*/kesra olan her harfi elif yaparlar tıpkı (بَغَى) ve (رَحْمًا) gibi. Onların böyle yapmalarının gerekçesi, *kesra* ile *yânın* kelimedede bir arada bulunmasını hoş karşılamamalarıdır. İşte bu yüzden onlar *yâdan* evvelki harfi fetha yaparlar ve bu şekilde *yâ* elife dönüşür. Dolayısıyla (جَارِيَةً) kelimesini (جَارَاءَةٌ); (بَائِيَةً) lafzını (بَائَاءَةٌ); (نَاصِيَةً) sözcüğünü (نَاصَاءَةٌ) şeklindeki söylerler.¹¹ (بَغَى) ve (بَغِيَتْ) fiillerinin yerine (بَغَا) ve (بَغِيَتْ) derler.¹²

(الْبَغَاءُ) kelimesi “bir şeyin ilk hâli üzere kılması” (ثَبَاتُ الشَّيْءِ عَلَى حَالِهِ الْأَوَّلِي) demektir¹³ ki bu da

kavramlara yönelik eleştiriler araştırma konusu yapılmış fakat semantik yönden incelenmemiştir. bk. Kübra Mıcık, “Tasavvufta Fena ve Beka”, *Mutalaa* 2/2 (Aralık 2022), 184-195.

⁸ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm Sâmirrâî (b.y.: Dâru'l-Hilâl, ts.), 5/230.

⁹ Ebü'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 14/79.

¹⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed İvaz Mer'ab (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001), 9/261.

¹¹ Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyîsî'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/276.

¹² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyn, 1407/1987), 6/2284; Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrût - Saydâ: el-Mektebetü'l-Asriyye - ed-Dâru'n-Numûzeciyye, 1420/1999), 38; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/80; Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 37/191.

¹³ Ebü'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-ğur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk - Beyrût: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 1/138; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 37/191.

“yok olmak/sona ermek” anlamındaki (الْفَنَاءُ) kelimesinin zıddıdır.¹⁴

1.2. Devam Etmek

B-ḳ-y (ب . ق . ي) kökünden (البَقَاءُ) kelimesi “devam etmek” (الدَّوَامُ) anlamındadır.¹⁵

1.3. Uzun Süre Yaşamak

B-ḳ-y (ب . ق . ي) kökünden (البَقَاءُ) mastarı “uzun süre yaşamak” anlamına da gelmektedir. Nitekim bir adam uzun zaman yaşadığında bu durum “Adam uzun zaman yaşadı” anlamında (بَقِيَ الرَّجُلُ زَمَانًا طَوِيلًا، أَي عَانَسَ) denilerek ifade edilir.¹⁶

1.4. Bırakmak

B-ḳ-y (ب . ق . ي) kökünden ve *if’âl* vezninden (أَبْقَى), *tef’îl* vezninden (بَقِيَ), *tefa’ul* vezninden (تَبَقَّى) ve *istif’âl* vezninden (اسْتَبَقَى) fiillerinin hepsi aynı anlamda olup “bırakmak” demektir.¹⁷

1.5. Hayatını Bağışlamak, Hayatta Bırakmak, Affetmek

B-ḳ-y (ب . ق . ي) kökünden ve *if’âl* vezninden (أَبْقَى . يُبْقِي . إِبْقَاءً) ‘alâ (عَلَى) harf-i cerrile kullanıldığında “hayatını bağışlamak/hayatta bırakmak” manasını ihtiva etmektedir. Bu kökten müştak (الْبُقْيَا) kelimesi de bu anlamdadır. Nitekim bir kimse bir kimseden hayatını bağışlamasını istediği zaman “Allah aşkına hayatımı bağışla/hayatımı bağışlamamı istiyorum” anlamında (تَسَدَّدْتُكَ اللَّهُ وَالْبُقْيَا) deyimini kullanır. Buradaki (الْبُقْيَا) lafzı “hayatını bağışlamak” (وَهُوَ الْإِبْقَاءُ عَلَيْهِ) demektir. Araplar, düşman galip geldiğinde ona (الْبُقْيَةَ) derler ki bu da tıpkı (أَي أَبْقُوا عَلَيْنَا وَلَا تَسْتَأْصِرُونَا) gibi “Hayatımızı bağışla ve bizi tamamen yok etme” (الْبُقْيَا) gibidir. Şair A’shâ’nın (öl. 83/702) (فَالُوا الْبُقْيَةَ وَالْحَطِيءُ يَأْخُذُهُمْ) “el-Hattî kendilerini tutup yakalarken onlar ‘hayatımızı bağışla!’ dediler” mısrasında yer alan (الْبُقْيَةَ) kelimesi de bu anlamdadır.¹⁸

İstif’âl vezninden (اسْتَبَقَى) “hayatta bırakmak”, “affetmek” anlamını da içermektedir. Nitekim bir emir/hükümdar bir caniyi affedip öldürmediğinde ve hayatını bağışlayıp onu affettiğinde (وَاسْتَبَقَى الْأَمِيرُ الْجَائِعِ وَاسْتَحْيَاهُ إِذَا عَفَا عَنْهُ فَلَمْ يَقْتُلْهُ) denilir. Yine bir kimse bir kardeşinin hatasını, ona olan sevgisi devam etsin diye affettiğinde (وَاسْتَبَقَى أَخَاهُ إِذَا عَفَا عَنْ زَلَّةٍ لَتَبَقَى مَوْدَّتُهُ) denir.¹⁹

¹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 5/230; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 14/79; Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Sîde, *el-Muḥaşşaş*, thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl (Beyrût: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1417/1996), 3/325.

¹⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsi'l-luğa*, 1/276.

¹⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2283; Râzî, *Muhtârü's-şihâh*, 38; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 14/80.

¹⁷ Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, 37/191; Ebü Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-Tıbbâ'ah ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1426/2005), 1263.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 14/80; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 9/260.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil

Şair Nâbîga ez-Zübyânî’nin (öl. 604 [?]) aşağıdaki beytinde yer alan ve ism-i fâil formuyla gelen (مُسْتَبِقِي) kelimesi de “bağışlayan/affeden” anlamındadır:

وَأَسْتَبِقِي أَخَا، وَلَا تُلْمُهُ ... عَلَى شَعْبٍ، أَيُّ الرِّجَالِ الْمَهْدَبِ؟!

“Sen kardeş(in)i affedici değilsin/affetmiyorsun / Onun durumunu düzeltmiyorsun, insanların hangisi terbiyeli/efendi!!?”²⁰

1.6. Korumak, Merhamet Etmek

if’âl vezninden (إِنْقَاءً . يُبْقِي . يُبْقِي . أَيْ) ‘alâ (عَلَى) harf-i cerriyile “korumak” ve “merhamet etmek” anlamına da gelir. Bir kimse bir kimseyi koruyup ona merhamet ettiğinde (وَأَبْقَيْتُ عَلَى فُلَانٍ إِذَا) (أَزَعَيْتُ عَلَيْهِ وَرَحْمَتَهُ) şeklinde ‘alâ (عَلَى) harf-i cerriyile ifade edilir.²¹

1.7. Bir Şeyin Bir Kısmını Bırakmak

B-ḳ-y (ب . ق . ي) kökünden ve *istif’âl* vezninden (اسْتَبَقِي) *min* (مِنْ) harf-i cerriyile “bir şeyin bir kısmını bırakmak” anlamını içermektedir. Nitekim bir kimse bir şeyin bir kısmını vermeyip bıraktığı zaman (وَاسْتَبَقَيْتُ مِنَ الشَّيْءِ أَي تَرَكْتُ بَعْضَهُ) diyerek (اسْتَبَقِي) fiilini *min* (مِنْ) harf-i cerriyile birlikte kullanır.²²

1.8. Bakmak

B-ḳ-y (ب . ق . ي) kökünden ve sülâsî mücerret 2. baktan (بَقِيَ . بَقِيَ) fiili “bakmak” anlamına gelmektedir. Nitekim bir kimse şimşeğin nerede parıldayacağına bakmak üzere gece boyunca beklediğinde bu durum “Fılan kimse şimşeğe bakar halde geceyi geçirdi/gece boyunca kaldı” anlamında (بَاتَ فُلَانٌ يَبْقِي الذَّرْقَ) denir. Fezârî’nin (öl. 188/804 [?]) aşağıdaki beytinde yer alan (أَبْقِيهِ) fiili de “bakmak” anlamındadır:

فَدَّ هَاجِي اللَّيْلَةَ بَرَقَ لَامِعٌ ... فَبِثُّ أَبْقِيهِ وَطَرِقِي هَامِعٌ

“Bu gece parıldayan/çakan bir şimşek beni heyecanlandırdı / Bu sebeple gözüm yaş döker halde ona bakarak geceledim/geceyi geçirdim.”²³

Uyûnu’s-Sûd (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/71.

²⁰ Nâbîga ez-Zübyânî, *Dîvân* (Mısır: Matba’atü’l-Hilâl, 1911), 22; Zemaşerî, *Esâsu’l-belâğa*, 1/71; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14/81.

²¹ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2283; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14/80.

²² Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2283; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14/80.

²³ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, 1/277; Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ise *if’âl* vezninden (أَبْقِي . بَقِيَ) fiilinin “bakmak” anlamında olduğunu ifade etmiştir. bk. (Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 5/230).

1.9. Beklemek, Gözetmek

Lügat âlimi İbnü's-Sikkî't'e (öl. 244/858) göre b-k-y (ب . ق . ي) kökünden ve sülâsî mücerret 2. baktan (بَعَى . بَعِيَ) fiili “beklemek”, “gözetmek” anlamına da gelmektedir. Nitekim bir kimse bir kimseyi gözetip beklediği zaman (بَعَيْتُ فُلَانًا أَبْقِيَهُ: إِذَا رَعَيْتَهُ وَأَنْتَظَرْتَهُ) denilerek söz konusu fiil kullanılır. Yine bir kimse başka bir kimseden kendisi için ezan vaktini gözetlemesini istediğinde (أَبْقِي لِي الْأَدَانَ، أَيِ ابْقِي لِي) denilir ki buradaki (أَبْقِي) fiili (أَبْقَى) “gözle/gözetle” anlamındadır.²⁴

Muâz b. Cebel'den (r.a.) nakledilen (أَبْقَيْنَا [وَفُرِيَ بَعَيْنَا] النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْعَمَّةِ فَأَخَّرَ حَتَّى ظَنَّ (الظَّانُّ أَنَّهُ لَيْسَ بِخَارِجٍ (s.a.s.) çıkmayacağını zannetti.”²⁵ hadisindeki (بَعَيْنَا) fiili de “onu bekledik” (أَنْتَظَرْنَا)²⁶, “uzun süre (gelmesini) gözetledik” (وَوَرَّصْنَا لَهُ مُدَّةً كَثِيرَةً)²⁷ anlamındadır.²⁷

Dil âlimi İbn Fâris (öl. 395/1004) bu fiilin “beklemek” (الْإِنْتِظَارُ) anlamının ilk kök anlamına râcî olduğunu belirtir. Çünkü ona göre “beklemek” (الْإِنْتِظَارُ), b-k-y (ب . ق . ي) kökünün esas/kök anlamları olan “kalmak” (الْبَقَاةُ) ve “devam etmek” (الدَّوَامُ) anlamlarının bir parçasıdır.²⁸ Onun bu izahına göre b-k-y (ب . ق . ي) kökünden türeyen diğer anlamlar “beklemek”, “kalmak” ve “devam etmek” şeklindeki bu kök/temel anlamların üzerine bina edilen anlamlardır.

1.10. Bakiye/Artan/Kalan

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden isim olan (الْبَقِيَّةُ), (الْبَقِيَّةُ) ve (البَقْوَى) kelimeleri “herhangi bir şeyden geriye kalan/arta kalan/bakiye” (مَا بَقِيَ مِنَ الشَّيْءِ)²⁹ demektir.²⁹

1.11. Bâkî/Varlığının Sonu Olmayan

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden ve Allah'ın *esmâ-i hüsnâ*sından olan (الْبَاقِي) ismi “varlığının sonu olmayan” (أَبْدِي الْوُجُودِ) demektir.³⁰ Râgıb el-İsfahânî'ye (öl. 502/1108) göre (الْبَاقِي) iki çeşittir. Birincisi, kendi zatıyla (بَاقٍ بِنَفْسِهِ) ve herhangi bir müddete bağlı olmaksızın bâkî olan ki o Yüce Yaratıcı'dır. Onun zatı için fanilik (الْفَنَاءُ) söz konusu değildir. İkincisi ise başkasıyla bâkî (بَاقٍ بِغَيْرِهِ) olandır. Bu da onun (Allah'ın) dışındaki her şeydir. Onlar için fanilik vardır. Allah ile bâkî olanlar da iki türdür. İlki, Allah'ın kendisini yok etmeyi dilediği zamana kadar bizzat kendisi bâkî olanlardır. Gök cisimlerinin bekası böyledir. İkincisi ise bizzat

²⁴ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyi'si'l-luğa*, 1/277.

²⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Saydâ - Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), “Vaktü'l-İşâi'l-Âhîra”, 7.

²⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/138; Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2283.

²⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/138.

²⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyi'si'l-luğa*, 1/277.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/80.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/79.

kendisi ve cüzleriyle değil türü ve cinsiyle bâkî olanlardır. İnsan ve hayvanların bekası böyledir.³¹

2. F-n-y (ف . ن . ي) Kökünün Etimolojik Yapısı ve Anlam Tahlili

F-n-y (ف . ن . ي) kökü ve türevlerinin kadim Arapça lügatlerdeki çeşitli manalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1. Bir Şeyin Yok Olması, Bitmesi, Tükenmesi

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden ve sülasî mücerret 4. baktan (فَي . يَمِي) fiilinin mastarı (فَنَاء) formundadır. Bu mastarın fiil formunun sülasî mücerret 3. baktan (فَي . يَمِي) olduğu da belirtilmiştir. Bu sonuncusu Belhars b. Ka'b lehçesine göredir. (فَنَاء) mastarı, yukarıda anlamları zikredilen (فَنَاء) kelimesiyle semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisi içerisindedir. Dil âlimi Ebû Alî el-Kâlî'ye (öl. 356/967) göre (فَنَاء) kelimesi “bir şeyin yok olması/bitmesi/tükenmesi” (فَنَاءُ الشَّيْءِ) anlamındadır. Şair Nâbiga eş-Şeybânî'nin (öl. 127/745 [?]) aşağıdaki beytinde yer alan (فَنَاء) kelimesi de “yok olmak/bitmek” anlamında kullanılmıştır:

سَتَبْقَى الرَّاسِيَاتُ وَكُلُّ نَفْسٍ ... وَمَالٍ سَوْفَ يَبْلُغُهُ الْفَنَاءُ

“Sarsılmaz yüce dağlar kalacak, her nefis / ve mala yok olma erişecek/yok olacaktır.”

Şairi belli olmayan aşağıdaki beyitteki (فَنَاء) kelimesi de “yok olmak/son bulmak” anlamındadır:

كَتَبَ الْفَنَاءَ عَلَى الْخَلَائِقِ رَبُّنَا ... وَهُوَ الْمَلِكُ وَمَلِكُهُ لَا يَنْقُدُ

“Rabbimiz mahlûkata yok olmayı yazdı/takdir etti / O el-Melik'tir. O'nun mülkü yok olmaz.”³²

Bu kökün *ism-i fail* formu “fani, geçici, yok olucu” anlamında (فَانٍ) şeklinde gelir.³³

2.2. Yaşlanmak/ihtiyarlamak, Ölüme Yaklaşmak

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden (فَنَاء) “yaşlanmak, ölüme yaklaşmak” anlamını da içermektedir. Nitekim bir adam ihtiyarlayıp ölmenin eşiğine geldiğinde bu durum “Adam yaşlanıp ölümün eşiğine yaklaştı” anlamında (فَي الرَّجُلِ يَفِي، إِذَا حَرَمَ وَأَشْرَفَ عَلَى الْمَوْتِ) denilir.³⁴ Şair Lebîd'in (öl. 40-41/660-661) insanı ve onun ihtiyarlayıp ölümünü vafsettiği aşağıdaki beytinde yer alan (فَي) fiili de “ihtiyarlayıp ölüme yaklaşmak” anlamındadır:

³¹ Râgib el-İsfahânî, el-Müfredât, 1/138-139; Zebîdî, Tâcu'l-'arûs, 37/191.

³² Zebîdî, Tâcu'l-'arûs, 39/255-256.

³³ Halîl b. Ahmed, Kitâbü'l-'Ayn, 8/376; Ezherî, Tehzîbü'l-luğa, 15/343.

³⁴ Ezherî, Tehzîbü'l-luğa, 15/343.

حَبَائِلُهُ مَبْتُوَةٌ بِسَبِيلِهِ ... وَيَقْفَى إِذَا مَا أَخْطَأَتْهُ الْحَبَائِلُ

“Onun (ölümün) tuzakları/sebepleri yoluna saçılmıştır / (ölümün) tuzakları/sebepleri ona isabet etmese de ihtiyarlayıp ölür.”³⁵

Yani gençliğinde ölümün sebepleri/tuzakları kendisine isabet etmese de ihtiyarlar ve akabinde ölür. Ondand kaçış olmaz. Şairin bu beytindeki (يَقْفَى) fiili “ihtiyarlar” (يَهْرُمُ) ve “ölür” (مُتَوَتِّئًا) anlamındadır.³⁶

2.3. Yok Etmek

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden ve *if'âl* vezninden (أَفْنَى . يُفْنِي . إِفْنَاءً) mastarı “yok etmek” demektir. Nitekim bir kimseyi başka bir kimse yok ettiğinde “Onu başkası yok etti” anlamında (أَفْنَى . غَيْرُهُ) denilerek söz konusu vezin kullanılır.³⁷

2.4. Birbirini Yok Etmek

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden ve *tefâ'ul* vezninden (تَفَانَى . يَتَفَانَى . تَفَانِيًا) mastarı “birbirini yok etmek” manasına gelmektedir. Nitekim harp esnasında iki topluluk birbirlerini yok ettiklerinde bu durum “Harpte birbirlerini yok ettiler” anlamında (تَفَانَوْا أَيُّ أَقْنَى بَعْضُهُمْ بَعْضًا فِي الْحَرْبِ) denilerek zikri geçen vezin kullanılır.³⁸

2.5. Yaşlı/İhtiyar

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden bir isim olan (الْقَانِي/قَانٍ) kelimesi “yaşlı” (الهِرْمُ), “ihtiyar/kocamış” (الشَّيْخُ الْكَبِيرُ) anlamındadır.³⁹

2.6. Avlu/Evin Önündeki Geniş Alan

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden bir isim olan (الْفَيْئَاءُ) kelimesi “evin önündeki geniş alan” (سَعَةٌ أَمَامَ الدَّارِ) demektir. Cemisi (الْفَيْئَاءُ) formundadır.⁴⁰ Ayrıca (فَيْئَاءُ) formunda da gelir.⁴¹ (فَيْئَاءُ الدَّارِ) “evin avlusu” anlamındadır.⁴²

³⁵ Lebid b. Rebîa, *Dîvân* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004), 84; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 15/343.

³⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 15/343.

³⁷ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2457; Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muhtâ*, 1322.

³⁸ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2457; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/164.

³⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 39/256.

⁴⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8//376.

⁴¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 39/256.

⁴² Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1987), 2/1082.

2.7. Tilki Üzümü

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden ve *elif-i maksûreli* bir isim olan (الْفَنَاءُ) kelimesi “tilki üzümü” (عِنَبُ الْفَنَاءِ) anlamına gelmektedir.⁴³ Müfredi (فَنَاءٌ) formundadır. Bu kelimenin kırmızı taneleri olan ve kendisinden gerdanlık elde edilen bir ağaç olduğu da söylenmiştir.⁴⁴

2.8. Sığır

Yukarıda zikredilen (فَنَاءٌ) kelimesi “sığır” (الْبَعْرَةُ) anlamına da gelir. Bunun cemisi (فَنَوَاتٌ) formundadır.⁴⁵

2.9. Yaş Bitki

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden (الْفَنَاءُ) sözcüğü “bitki” (تَبْتٌ) anlamındadır ki bu isim o bitkiye yaş olduğu müddetçe verilen bir isimdir. O bitki kurduğunda “hamat” (الْحَمَاطُ) adını alır. Söz konusu kelimenin müfredi (أَفَانِيَّةٌ) şeklinde gelir.⁴⁶

2.10. Teskin Etmek, Kibar Davranmak

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden ve *mufâ'ale* vezninden (فَنَاءٌ . فَنَائِي . فَنَائِي) mastarı “teskin etmek” (التَّسْكِينُ)⁴⁷ demektir. Bu mastar aynı zamanda “kibar davranmak” (الْمَدَارَاةُ) anlamına da gelmektedir. Nitekim bir kimse bir adama kibar davranıp onu teskin ettiğinde bu durum “Ona kibar davrandım ve onu teskin ettim” anlamında (فَنَائِي الرَّجُلِ: دَارَيْتُهُ وَسَكَّنْتُهُ) diyerek zikri geçen vezni kullanır. Şair Kümeyt'in (öl. 126/744) kendisine musallat olan gam ve kederleri zikrederken söylediği aşağıdaki beyitte yer alan (فَنَائِي) fiili de “sakinleştirmek” ve “kibar davranmak” anlamındadır:

تُفَيْمُهُ تَارَةً وَتُفَعِّدُهُ، ... كَمَا يُفَيْنِي الشَّمْسُ فَانِدَاهَا

“(Kederler) onu bazen ayağa kaldırır (bazen) oturtur / tıpkı kumandanın inatçı ata kibar davranıp onu sakınleştirmesi gibi.”⁴⁸

2.11. Yaşlı Deve

F-n-y (ف . ن . ي) kökünden bir isim olan (الْفَانِيَّةُ) lafzı “yaşlı deve” (المَيْسَّةُ مِنَ الْإِبِلِ) anlamını ihtiva etmektedir.⁴⁹

⁴³ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 2/1082.

⁴⁴ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2458.

⁴⁵ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2458; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 4/453.

⁴⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2458; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 39/256.

⁴⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 39/257.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/165.

⁴⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 39/257.

3. Kur'ân'da B-ğ-y (ب . ق . ي) Kökü ve Türevlerinin Kullanımı

B-ğ-y (ب . ق . ي) kökünden bir *mastar* olan (بَقَاء) kelimesi Kur'ân'da sarih olarak yer almamakta fakat bu kök ve türevleri Kur'ân'da 21 defa zikredilmektedir.⁵⁰ Söz konusu kök ve müştaklarının Kur'ân'da farklı formlarda ve muhtelif bağlamlarda kazandıkları anlamları şöyle sıralayabiliriz:

3.1. Kalmak, Arta Kalmak

B-ğ-y (ب . ق . ي) kökü ve türevleri bazı âyetlerde “kalmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlama şu âyeti örnek verebiliriz:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ) “Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer (gerçekten) inanıyorsanız faizden geri kalan kısmı terk edin.”⁵¹

Bu âyet-i kerîme Abbâs b. Abdilmuttalib ve Muğîreoğullarından bir adam hakkında nazil olmuştur. Onlar Cahiliye döneminde Sakîf'ten Amr b. Umeyroğullarına faizle para veren iki ortak idiler. İslâm geldiğinde onların faize verilmiş büyük miktarda paraları vardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ Cahiliye döneminde faizli olarak verilmiş paralarının anaparaları dışındaki faiz fazlalığının alınmayıp bırakılması hakkında “Faizden geri kalan kısmı terk edin/bırakın” âyetini inzal etmiştir.⁵²

Bu âyetteki “Faizden geri kalan kısmı terk edin” (وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا) ibaresi, “Şayet faiz olarak herhangi bir şey almışsanız Allah onu affeder. Şayet henüz o faizi ya da bir kısmını almamışsanız, ister hepsi ister bir kısmı olsun fark etmez, almadığımız o faizi almak artık haramdır” mesajını vermektedir.⁵³ Hasan-ı Basrî'ye (öl. 110/728) göre ribadan arta kalanlar, faizden arta kalan bakiyelerdir (بَقَايَا بَقِيَّتٍ مِنَ الرِّبَا).⁵⁴ Taberî'ye (öl. 310/923) göre ise anapara üzerine ilave edilen fazlalıktır (مَا بَقِيَ لَكُمْ مِنْ فَضْلِ عَلَى رُءُوسِ أَمْوَالِكُمْ).⁵⁵ Söz konusu âyete ilişkin izahlardan açıkça anlaşılıyor ki (بَقَاء) mastarından mazi fiil olan (بَقِيَ) kelimesi bu âyet bağlamında “kalmak, arta kalmak” anlamındadır.

⁵⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-ğur'ânî'l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411/1990), 133.

⁵¹ el-Bakara 2/278.

⁵² Bu âyetin nüzul sebebi hakkında başka rivayetler de mevcuttur. Hem bu rivayet hem de diğer rivayetler için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-ğur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000), 6/22-24; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbûrî, *Kitâbu Tefsîri'l-ğur'ân*, thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd (Medîne: Dâru'l-Meâsir, 1423/2002), 1/59-60.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir: Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 7/83.

⁵⁴ İbnü'l-Münzir en-Nisâbûrî, *Kitâbu Tefsîri'l-ğur'ân*, 1/60.

⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/22.

3.2. Bırakmak

B-ķ-y (ب . ق . ي) kökünden ve *if'âl* vezninden mâzî formu bir defa Necm sûresi 51. âyette nefiy edatıyla (مَا أُنْبِئِي) şeklinde, muzârî formu da bir kez Müddessir sûresi 28. âyette nefiy edatıyla (لَا تُبَيِّئِي) şeklinde yer almakta ve “bırakmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlam Necm sûresinde şu şekilde yer almaktadır:

(وَأَنْتَ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى . وَتُوَدَّ فَمَا أُنْبِئِي .) “Muhakkak ki önceki Âd kavmini ve Semûd'u O helâk etmişti- ti ve (onlardan) geriye hiçbir şey bırakmamıştı.”⁵⁶

Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak, “Daha önce Nûh kavmini de (O helâk etmişti). Onlar (bütün bu kavimler) zulmetmiş ve azgınlık yapmışlardı”⁵⁷ âyetinde işaret edildiği üzere zulümleri ve azgınlıkları nedeniyle Hz. Hûd'un (a.s.) kavmi Âd'ı ve Hz. Sâlih'in (a.s.) kavmi Semûd'u helâk ettiğini ve onlardan geriye hiçbir kimseyi bırakmadığını bildirmektedir. Allah Âd kavmini şiddetli ve dondurucu rüzgârla Semûd kavmini de sayha ile helâk etmiştir.⁵⁸ Nefiy edatıyla gelen (فَمَا أُنْبِئِي) ifadesi “O (Allah) onlardan geriye hiçbir kişi bırakmadı” (فَمَا أُنْبِئِي مِنْهُمْ أَحَدًا) anlamındadır.⁵⁹ Mâtürîdî (öl. 333/944) bu ibarenin iki farklı şekilde izah edildiğini belirtmiştir. Birincisine göre bu ifade, “O, onların kökünü kazıdı da kendilerinden geriye hiçbir kimse kalmadı.” anlamındadır. Yani O, nebîlerin ve rasullerin nesillerini bırakıp devam ettirdiği gibi o helâk edilenlerin nesillerinden geriye bir kimse bırakıp devam ettirmedi. İkinci izaha göre bu ibare, “Rasullerin ve onlara ittiba edenlerin eserlerini ebediyete kadar geride bırakıp devam ettirdiği gibi o helâk edilenlerin hayır eserlerinden hiçbir şey geride bırakmamıştır.” anlamındadır.⁶⁰ Sem'ânî (öl. 489/1096) ise bu ibareyi “O, onların kökünü kurutup yok etti” (أَبَادَهُمْ وَأَقْتَنَاهُمْ)⁶¹ şeklinde izah ederek (أُنْبِئِي) fiilinin semantik açıdan zıt anlamlısı olan ve “yok etmek” anlamındaki (أَفْنَى) fiilini kullanmıştır.

3.3. Daha Kalıcı, Daha Devamlı

B-ķ-y (ب . ق . ي) kökünden ve *ism-i tafdil* formuyla gelen (أُنْبِئِي) kelimesi Kur'ân'da “daha kalıcı, daha devamlı” anlamında kullanılmaktadır. Buna şu âyeti misal verebiliriz:

(وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الدُّنْيَا لِنَفْسِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقٌ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ) “Sakin, içinde kendilerini denememiz için pek çok çifti faydalandırığımız dünya hayatının süsüne gözlerini

⁵⁶ en-Necm 53/50-51.

⁵⁷ en-Necm 53/52.

⁵⁸ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasîf fi tefsîri'l-Ķur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/205.

⁵⁹ Ebü Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 4/318.

⁶⁰ Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehlî's-sünne*, thk. Mecdî Bâselûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 9/437.

⁶¹ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Ķur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ganîm b. Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 5/303.

dikme! Rabbinin rızkı hem daha hayırlı hem de daha kalıcıdır.”⁶²

Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak Ebû Râfi‘ (öl. 40/660 [?]) şöyle demiştir: Rasûlullâh’a (s.a.s.) bir misafir gelmişti. Bunun üzerine beni bir Yahûdî’ye gönderdi ve dedi ki: Ona şunu söyle: Rasûlullâh (s.a.s.) buyuruyor ki, “Bana Receb ayına kadar şu kadar un satsın yahut da bana borç versin”. Ben de o Yahûdî’ye geldim ve kendisine bunu söyledim. O da bana dedi ki: “Vallâhi herhangi bir rehin almadıkça ona ne bir şey satarım ne de ödünç veririm.” Ben de Rasûlullâh’a (s.a.s.) gelip durumu bildirince şöyle buyurdu: “Vallâhi şayet o bana satsaydı veya ödünç verseydi mutlaka kendisine ödeme yapardım. Şüphesiz ki ben gökte de eminim, yeryüzünde de eminim. Bu demir zırhımı ona götür.” İşte bu olay üzerine onu (s.a.s.) teselli etmek için bu âyet-i kerîme nazil oldu.⁶³

Nüzul sebebi ve muhtevası bu şekilde olan âyetteki (حَرِي) kelimesi “daha efdal/üstün” (أَفْضَل),⁶⁴ (أَبْتَى) kelimesi ise “daha kalıcı, daha devamlı” (أَدْوَمُ)⁶⁵ anlamındadır.⁶⁵

3.4. Kalıcı, Devam Edici

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden ve *ism-i fâil* formuyla gelen (بَاقٍ) kelimesi Kur’ân’da “kalıcı, devam edici” anlamına gelmektedir. Buna şu âyeti örnek olarak verebiliriz:

(مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) “Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise kalıcıdır. Sabırlı davrananlara elbette yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.”⁶⁶

Cenâb-ı Hak bu âyette dünyanın hali ile âhiretin hali arasındaki farkı beyan etmektedir. Dünya malı bitip tükenecek, Allah katındaki bağışlar, lütuflar ve cennet nimetleri ise sabittir ve zeval bulmayacaktır. Şair aşağıdaki beyitte dünya malının faniliğine şu şekilde işaret etmektedir:

الْمَالُ يَنْفَدُ حِلُّهُ وَحَرَامُهُ ... يَوْمًا وَتَبَعِي فِي عَدِّ آثَامُهُ

“Malın helâl olanı da haram olanı da bitip tükenir / bir gün. Yarına ise günahları kalır.”

Bir başka şair de dünya malının faniliğini şu şekilde dile getirmektedir:

⁶² Tâhâ 20/131.

⁶³ Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/227; Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Âdil, *el-Lübâb fi ‘ulûmi’l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419/1998), 13/426.

⁶⁴ Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâs, 1423), 3/46.

⁶⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/46; Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî: Bahrû’l-‘ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1413/1993), 2/359.

⁶⁶ en-Nahl 16/96.

هَبِ الدُّنْيَا تُسَاقُ إِلَيْكَ عَقُوبًا ... أَلَيْسَ مَصِيرُ ذَاكَ إِلَى اثْتِمَالٍ
وَمَا دُنْيَاكَ إِلَّا مِثْلَ فِي ... أَطْلَكَ ثُمَّ آذَنَ بِالرَّوَالِ

“Farz et ki bu dünya tümüyle kendiliğinden senin önüne serilmektedir / Onlar sonunda değişmeyecek mi-
dir? / Senin dünyan sadece bir gölge misali gibidir / Seni gölgesinde barındırıp sonra da yok olacağını ilan
etti.”⁶⁷

Bu âyette dünya malının faniliğini anlatan (يُنْفَدُ) fiilini müfessirler, (بِنَاءِ) kavramının semantik açıdan zıt anlamlısı olan ve “bitmek, yok olmak” anlamındaki (فَنَاءِ) mastarının fiil formu (يُنْفِي) ile izah etmişlerdir.⁶⁸ (بَاقٍ) kelimesine ise “kalıcı, devam edici” (دَائِمٍ),⁶⁹ “kesintiye uğramaz/bitmez” (لَا يَنْقَطِعُ)⁷⁰, “zail olmaz/yok olmaz” (لَا يَزُولُ)⁷¹, “tükenmez/bitmez” (لَا يَنْقَدُ)⁷² gibi anlamlar vermişlerdir.

3.5. Geride Kalanlar

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden ve *ism-i fâil-cemi* formuyla gelen (الْبَاقِينَ) kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de “geride kalanlar” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlama şu âyeti misal olarak verebiliriz: *Sonra de geride kalanları suda boğduk* (وَمِمَّا أَرْفَعْنَا بَعْدَ الْبَاقِينَ).⁷³

Bu âyetten önceki âyette (فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ) “Bunun üzerine onu ve beraberinde bulunanları, dolu bir gemi içinde taşıyarak kurtardık.”⁷⁴ buyurularak Hz. Nûh (a.s.) ile beraber gemiye binenlerin boğulmaktan kurtarıldığı haber verilmektedir. Ele aldığımız âyette ise gemiye binmeyerek geride kalanların tamamının suda boğulduğundan bahsedilmektedir. Buradaki (الْبَاقِينَ) kelimesiyle kastedilenler gemiye binmeyip “geride kalanlar”dır (يُغِي مَنْ بَغِيَ) (مِنْهُمْ).⁷⁵

3.6. Kalıntı

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden ve *ism-i fâil-müennes* formuyla gelen (بَاقِيَةً) kelimesi Kur'ân'da

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş (Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 10/173.

⁶⁸ Semerkandî, *Baḥrû'l-'ulûm*, 2/249; Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 1422), 2/582.

⁶⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 7/2301; Semerkandî, *Baḥrû'l-'ulûm*, 2/249.

⁷⁰ Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/81.

⁷¹ İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, 7/2301.

⁷² Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418), 3/239.

⁷³ eş-Şuara 26/120.

⁷⁴ eş-Şuara 26/119.

⁷⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/273; Sem'ânî, *Tefsîru'l-Ḳur'ân*, 4/59.

“geride kalan kişi/topluluk” anlamı yanında yer aldığı bağlamda “kalıntı” anlamına da gelmektedir. Bu anlama şu âyeti örnek olarak verebiliriz:

(فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ) “Şimdi onlardan geride kalan (herhangi bir kişi/kalıntı) görebiliyor musun?”⁷⁶

Bu âyetin öncesinde Cenâb-ı Hak “Âd (kavmi) ise, uğultulu, kasıp kavuran bir fırtına ile helâk edildi. (Allah) o kasırgayı, art arda yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti.”⁷⁷ bu-yurarak Âd kavminin helâk edilmişinden haber verdikten sonra bu âyette onlardan geriye herhangi bir şeyin kalmadığını bildirmektedir. Buradaki (بَاقِيَةٍ) kelimesi Zemahşerî’ye (öl. 538/1144) göre bu bağlamda “kalıntı” (بَقِيَّةٌ), “geride kalan bir kişi” (نَفْسٌ بَاقِيَةٌ) ve tıpkı “tuğ-yân/azgınlık” (الطُّغْيَانُ) manasına gelen (الطَّاغِيَةُ) kelimesi gibi “bir geriye kalış” (بَقَاءٌ) anlamlarına gelebilir.⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî’ye göre âyetteki (بَاقِيَةٍ) kelimesiyle Âd kavminden “geriye kalan bir topluluk” (جَمَاعَةٌ بَاقِيَةٌ) veya “onlara ait geriye kalan bir fiil” (فِعْلَةٌ لَهُمْ بَاقِيَةٌ) ya da “kalıntı” (بَقِيَّةٌ) kastedilmektedir.⁷⁹

3.7. Sevabı Kalıcı Ameller, Beş Vakit Namaz, Güzel Söz

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden ve *ism-i fâil-müennes* formunun cemisi (الْبَاقِيَاتُ) kelimesi Kur’ân’da “sevabı kalıcı olan ameller”, “beş vakit namaz”, “güzel söz” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu anlamlara aşağıdaki âyeti misal olarak verebiliriz:

(الْمَالُ وَالنَّيْبُونُ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمْلًا) “Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da emel olarak da Rabbinin katında daha hayırlıdır.”⁸⁰

Bu âyet-i kerîmede (الصَّالِحَاتُ) kelimesiyle muttasıf olan (الْبَاقِيَاتُ) sözcüğüne bu bağlamda şu anlamlar verilmiştir:

1- “Sevabı insan için kalıcı ameller” (مَا يَبْقَى ثَوَابُهُ لِلْإِنْسَانِ مِنَ الْأَعْمَالِ).⁸¹

2- “Allah’ı her çeşit noksanlıktan tenzih ederim. Hamd Allah’a mahsustur. Allah’tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür” (سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ).⁸²

3- “Beş vakit namaz” (الصَّلَوَاتُ الْحُنُفُسُ).⁸³

⁷⁶ el-Hâkka 69/8.

⁷⁷ el-Hâkka 69/6-7.

⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hağâikiğavâmidi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-eğâvil fi vucûhi’t-te’vil* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-Arabîyy, 1407), 4/600.

⁷⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/139.

⁸⁰ el-Kehf 18/46.

⁸¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/139.

⁸² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/588; Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 7/176.

⁸³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/32; Ebû Muhammed Abdülhakk b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-*

4- “Güzel söz” (الكَلَامُ الطَّيِّبُ). Bunu İbn Abbas (r.a.) söylemiştir.⁸⁴

5- “Tüm hayırlar ve taatler” (كُلُّ الْحَيْرَاتِ وَالطَّاعَاتِ).⁸⁵

3.8. Allah'ın Bıraktığı Helâl Kâr, Allah'ın Rızkı, Allah'a İtaat, Allah'ın Rahmeti

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden bir isim olan (بَقِيَّةٌ) kelimesi Kur'ân siyakında lafzatlâha izafe edilerek kullanıldığında “Allah'ın bıraktığı helâl kâr, Allah'ın rızkı, Allah'a itaat, Allah'ın rahmeti” gibi manalara gelmektedir. Bu anlama aşağıdaki âyeti misal verebiliriz:

(بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِخَفِيضٍ) “Eğer iman ediyorsanız Allah'ın (helâlden) bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır. Ve ben üzerinize bir bekçi değilim.”⁸⁶

Bu âyetteki (بَقِيَّةُ اللَّهِ) terkibi Hz. Şuayb'ın (a.s.) kavmi Medyen'e söylediği bir sözdür. O (a.s.) bundan evvel kavmine “Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın. İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”⁸⁷ diyerek ölçü ve tartı konusunda adaletli olmalarını söylemiştir. Bu öğüdünün akabinde kavmine “Allah'ın bakiyyesi”nin (بَقِيَّةُ اللَّهِ) kendileri için daha hayırlı olduğunu hatırlatmıştır. Bu siyak içerisindeki (بَقِيَّةُ اللَّهِ) terkibine müfessirler sekiz farklı anlam vermişlerdir. Bunlar:

1- (بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ) ibaresi, “Ölçü ve tartıyı tam yaptıktan sonra Allah'ın size bıraktığı helâl kâr eksik yapmaktan daha iyidir.” anlamındadır. Bu yorum İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledilmiştir.⁸⁸

2- Allah'ın rızkı sizin için, insanların haklarını eksik vermenizden daha hayırlıdır. Bu izah Hasan-ı Basrî'ye aittir.⁸⁹

3- Allah'a itaat sizin için daha hayırlıdır. Bu yorum Mücâhid'e (öl.103/721) aittir.⁹⁰

4- Allah'ın verdiği pay sizin için daha hayırlıdır. Bu Katâde'nin (öl. 117/735) yorumudur.⁹¹

5- Allah'ın rahmeti sizin için daha hayırlıdır. Bu İbn Zeyd'den (öl. 182/798) nakledilmiştir.⁹²

kitâbi'l-'azîz, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 4/30.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Çur'âni'l-'Azîm*, 7/2364.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 7/177.

⁸⁶ Hûd 11/86.

⁸⁷ Hûd 11/85.

⁸⁸ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Çur'ân*, thk. Muhammed b. Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002), 5/186.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 6/168.

⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/447; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Çur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şilbî (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988), 3/72.

⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/396.

⁹² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/396; İbn Atıyye, *el-Mu'harreru'l-vecîz*, 6/196.

6- Allah'ın vasiyeti/öğüdü sizin için daha iyidir. Bunu Rebî' (öl. 140/757) demiştir.⁹³

7- Allah'ın âhirette vereceği sevap sizin için daha hayırlıdır. Bu mana Mukâtil'e (öl. 150/767) aittir.⁹⁴

8- Allah'ın murakabesi/gözetlemesi sizin için daha hayırlıdır. Bu anlam Ferrâ'dan (öl. 207/822) nakledilmiştir.⁹⁵

3.9. İtaatkâr Kimseler, Din, Akıl, Fazilet ve Temyiz Sahipleri

B-k-y (ب . ق . ي) kökünden bir isim olan (بِقِيَّةٍ) kelimesi Kur'ân siyakında (أُولُو بَقِيَّةٍ) terkihiyle kullanıldığında "itaatkâr kimseler, din, akıl, fazilet ve temyiz sahipleri" anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlara şu âyeti misal olarak verebiliriz:

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا
 (فِيهِ) وَكَانُوا يُجْرِمُونَ "Sizden önceki nesillerden yeryüzünde (insanları) bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimseler bulunsaydı ya! Fakat onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnadır (onlar görevlerini yaptılar). Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düşü-
 ler. Zaten günahkâr idiler."⁹⁶

Bu âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, önceki helâk edilen kavimler içerisinde toplumsal bozulmayı önlemeye çalışacak, iyiliği emretme, kötülüğü nehyetme görevini ifa edecek "bakiyye sahibi kimseler" (أُولُو بَقِيَّةٍ) olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlam içerisinde yer alan (أُولُو بَقِيَّةٍ) terkihi müfessirler beş farklı anlam vermişlerdir. Bunlar:

1- Temyiz sahipleri/iyiyi kötüyü ayıran kimseler (أُولُو تَمْيِيزٍ). Bu Zeccâc'ın (öl. 311/923) görüşüdür.⁹⁷

2- İtaat sahipleri/itaatkâr kimseler (أُولُو طَاعَةٍ). Bunu Zeccâc söylemiştir.⁹⁸

3- Din sahipleri (أُولُو دِينٍ). Bu İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür.⁹⁹

4- Derin anlayış ve akıl sahipleri (ذُو بَقِيَّةٍ مِنَ الْفُهْمِ وَالْعَقْلِ).¹⁰⁰

5- Fazilet/erdem sahipleri (أَصْحَابُ فَضْلٍ)¹⁰¹

⁹³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Çur'âni'l-Azîm*, 6/2072.

⁹⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/294; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 6/196.

⁹⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Çur'ân* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 2/25.

⁹⁶ Hûd 11/116.

⁹⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Çur'ân ve i'râbu*, 3/83; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/408.

⁹⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Çur'ân ve i'râbu*, 3/83; Semerkandî, *Baħrül-'ulûm*, 2/146.

⁹⁹ Vâhidî, *el-Vasîf*, 2/597; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/408.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/527.

¹⁰¹ Celâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî - Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 301.

4. Kur'ân'da F-n-y (ف . ن . ي) Kökü ve Türevinin Kullanımı

Kur'ân'da f-n-y (ف . ن . ي) kökünden türemiş sadece bir kelime yer almaktadır. Bu kelime *ism-i fâil* formuyla gelen (فَانٍ) kelimesidir ve “fani, geçici, yok olucu” anlamındadır. Söz konusu âyet Rahmân sûresinde (مَنْ عَلَيَّهَا فَاِنَّ. وَيَنْتَعِي وَجْهَهُ رَبَّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ) “Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır.”¹⁰² şeklinde yer almaktadır.

Burada (فَانٍ) kelimesi kendisiyle semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisine sahip olan (يَنْتَعِي) fiiliyle aynı bağlamda yer almaktadır. İlk âyette yeryüzünde bulunan her türlü canlının yok olacağından bahsedilmektedir. Bu âyette yer alan (فَانٍ) kelimesi “fani, yok olucu, ölümlü” (مَخَالِكٌ) anlamındadır.¹⁰³ (يَنْتَعِي) fiili ise kibriya, azamet ve ikram sahibi Allah'ın zatının “ebedi olarak baki, kalıcı, devam edici” (بَاقٍ دَائِمٌ أَبَدًا)¹⁰⁴ olmasını ifade etmektedir.

5. Kur'ân Sonrası Dönemde Beka ve Fena Kavramları

Artsüremlî/diachronic semantik yani tarihî semantik perspektifinden baktığımızda hem beka hem de fena kavramlarının Kur'ân sonrası dönemde tasavvuf literatüründe farklı anlamlara büründüğünü görmekteyiz. Beka ve fena kavramlarına ilişkin tasavvuf literatüründe tarihî süreç içerisinde teşekkül etmiş bazı tanımları şu şekilde sıralayabiliriz:

Fena, zemmedilen vasıfların yok olması, beka ise övülen vasıfların var olmasıdır. Fena ikiye ayrılır. Birincisi, az önce zikredilen şeydir ki o da riyâzetin çok olmasıyla gerçekleşir. İkincisi, mülk ve melekût âlemini hissetmemektir. O da el-Bârî olan Allah'ın azametinde istiğrak ve Hakk'ı müşahade etmekle gerçekleşir.¹⁰⁵

Bir kimse şeriat lisaniyle zemmedilen fiillerini terk ederse, “O, şehevî arzularından fani oldu.” denilir. Şehevî arzularından fani olunca inabetindeki (Allah'a yönelişindeki) sıdk ile baki olur. Kim ahlakını güzelleştirmek için çaba gösterip haset, kin, cimrilik, tamahkârlık, öfke, kibir ve bunlar gibi nefsin kötülüklerini kalbinden nefyederse, “O, kötü ahlaktan fani oldu.” denilir. Kötü ahlaktan fani olunca fütüvvet ve sıdk ile baki olur. Bir kimse hükümlerdeki tasarruflar konusunda Allah'ın kudretinin cereyanını müşahade ederse, “O, meydana gelen hadiseler üzerinde mahlûkatın tasarrufunu hesaba katmaktan fani oldu.” denilir. Meydana gelen olayları Allah'tan başkasından vehmetmekten fani olursa Hakk'ın sıfatlarıyla baki kalır. Bir kimseyi hakikat sultanı istila eder de o kimse Allah'tan başka olan şeylerden hiçbir şeyi müşahade etmezse, “O, halktan fani oldu Hakk ile baki oldu.” (فَئِي (عَنِ الْخَلْقِ، وَيَنْتَعِي بِالْحَقِّ) denilir.¹⁰⁶

¹⁰² er-Rahmân 55/26-27.

¹⁰³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/198; Vâhidî, *el-Vasîf*, 4/221.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/473.

¹⁰⁵ Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 169.

¹⁰⁶ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd

Fena, kulun dünyevî hazlardan fani olup hiçbir şeyden haz almaması daha doğrusu kendisinde fani olduğu Allah Teâlâ ile meşguliyetinden dolayı tüm varlıklarla irtibatını kesmesidir. Fenanın ardından beka gelir. Beka, kişinin kendisine ait olan şeylerden fani olup Allah Teâlâ için olan şeylerle baki olmasıdır. Ebû Saîd el-Harrâz (öl. 277/890 [?]) şöyle demiştir: Fena, Hakk'ta yok olmaktır. Beka ise Hakk ile beraber olmaktır. Harrâz'a "Fani-nin alameti nedir?" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: Fena iddiasında bulunan kimse-nin alameti, Yüce Allah dışında tüm dünyevî ve uhrevî hazlarının gitmesidir. Sûfîler fena ve beka kavramları hakkında çok söz söylemişlerdir. Fakat mutlak fena Hakk Teâlâ'nın emrinin kul üzerinde egemen olması ve Yüce Allah'ın varlığının kulun varlığına hâkim olmasıdır.¹⁰⁷

Fenanın anlamı, *nefs* sıfatının fani olması demektir. O da kulda meydana gelen halden memnuniyet duyma durumunun fani olmasıdır. Beka ise (*elest bezminde* yapılan) akdin, olduğu hal üzere baki olmasıdır. Fena, kulun Allah Teâlâ için yaptığı fiillerde onları görmekten fani olmasıdır. Beka ise kulun Yüce Allah için bir iş yaptığında da o işi Allah'ın yaptığını görmesidir. Fena ubudiyet işaretlerinin rububiyet işaretleri altında fani olmasıdır. Beka, kulun bakışı, konuşması, gücü, hareketi ve sükûnunun baki olanla olması, baki (الْباقِي) ile bakiye (الْباقِي) nazar etmesi demektir.¹⁰⁸

Üç çeşit fena vardır:

1- *Fenâ fi'l-kusûd*: Kulun şahsî iradesi ve arzusuna göre değil, Allah'ın iradesine göre hareket etmesi, kendi iradesini Allah'ın iradesinde fani kılması.

2- *Fenâ fi's-şuhûd*: Allah'tan başka bir şey görmeme, aşk ve vecdin tesiriyle her şeyi Allah'ın tecellisi olarak görmek.

3- *Fenâ fi'l-vücûd*: Varlıkta fani olmak, her şeyi hem Allah olarak görmek, hem Allah olarak bilmek, bu hale zevkle ulaşmak.¹⁰⁹

İlk dönem sûfîlerde görülmeyen fena ve beka kavramlarını ilk defa Ebû Saîd el-Harrâz kullanmış, vahdet-i vücûd düşüncesiyle birlikte yukarıdaki *fenâ fi'l-kusûd*, *fenâ fi's-şuhûd* ve *fenâ fi'l-vücûd* gibi kavramlar ortaya çıkmış, daha sonraki asırlarda ise özellikle tarikatlar döneminde başka kavramlar da ortaya çıkmıştır. Onlardan en meşhur üçü şunlardır:

1- *Fenâ fi's-şeyh*: Müridin sürekli şeyhini tefekkür etmesi ve onda yok olması.

2- *Fenâ fi'l-pîr*: İlk merhaleyi ikmal eden müride şeyhi *fenâ fi'l-pîrin* usulünü öğretir. Onu pirin etkisine terk eder. Mürid şeyhinin yardımıyla piri düşünmeye başlar ve *fenâ fi'l-pîr* mertebesine çıkar.

b. eş-Şerîf (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/170-171.

¹⁰⁷ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî, 'Avârifü'l-ma'ârif, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2/312-313.

¹⁰⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nîsâbü'rî İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn Tasavvuf İstılahları*, çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 256-258.

¹⁰⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 188.

3- *Fenâ fi'r-Resûl*: Bu mertebede Resûl'de fani olmak vardır. Düşüncenin bu noktaya yoğunlaşmasıyla mürîd Rasûlullâh'ın (s.a.s.) yolunda ve onun tavsiyeleri içerisinde yok olur. Bu hâl bir tür onu sevmekte yok olmak demektir. Rasûlullâh'ı (s.a.s.) sevmek Allah'ı sevmenin ilk basamağıdır. O nedenle *fenâ fi'r-Resûl*'ün neticesi *fenâ fillâhtır*.¹¹⁰ Kulun Allah'ta fani olması haline *fenâ fi'llâh*, Allah'ta baki olma haline *bekâ bi'llâh* denir. Bu halde bulunanlara *fâni fi'llâh*, *bâkî bi'llâh* denir.¹¹¹

“Beka” kavramının türediği b-ç-y (ب . ق . ي) kökü ve türevleri ile “fena” kavramının türediği f-n-y (ف . ن . ي) kökü ve türevlerinin ilk dönem Arapça lügatlerdeki muhtelif anlamlarıyla Kur'ân-ı Kerîm'deki manaları mukayese edildiğinde lügatlerde zikredilmeyen bazı anlamların Kur'ân'da yer aldığı dikkat çekmektedir. Mesela b-ç-y (ب . ق . ي) kökünden ve *ism-i fâil-müennes* formunun cemisi (الْبَيْتَاتُ) kelimesi Kur'ân'da “sevabı kalıcı olan ameller”, “beş vakit namaz”, “güzel söz” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. B-ç-y (ب . ق . ي) kökünden bir isim olan (بَيْتَةٌ) kelimesi Kur'ân siyakında lafzatullâha izafe edilerek (بَيْتَةُ اللَّهِ) terkihiyle kullanıldığında “Allah'ın bıraktığı helâl kâr”, “Allah'ın rızık”, “Allah'a itaat”, “Allah'ın rahmeti”, “Allah'ın vasiyeti/öğüdü”, “Allah'ın murakabesi/gözetlemesi” gibi manalara gelmektedir. B-ç-y (ب . ق . ي) kökünden bir isim olan (بَيْتَةٌ) kelimesi Kur'ân siyakında (أُولُو بَيْتَةٍ) terkihiyle kullanıldığında “itaatkâr kimseler, din, akıl, fazilet ve temyiz sahipleri” gibi söz konusu kadim Arapça sözlüklerde olmayan izâfî manalar da kazanmıştır. İlk dönem lügatlerde zikredilmeyen bu anlamlar “beka” kavramının belirtilen türevlerinin geçtiği âyetlerin siyaki, nüzul sebepleri, zaman ve mekân gibi iç ve dış bağlamları dikkate alınarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket edilerek ortaya çıkmış izâfî anlamlardır. Bu durum “beka” kavramının belirtilen türevlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de anlam genişlemesine uğradığına delalet etmektedir. Binaenaleyh işaret edilen hususları göz önüne almadan âyetlerde geçen herhangi bir sözcüğe sadece lügat manalarından birini seçmek suretiyle mana vermeye kalkışmak Allah'ın kelâmı Kur'ân'ın evrensel mesajını ilahî maksada uygun ve doğru olarak anlamamıza engel olabilmektedir. Bu durum Kur'ân kelimelerini, kelimelerden müteşekkil âyetleri ve nihayet Kur'ân'ın evrensel mesajını doğru bir şekilde anlayabilmek için her bir sözcüğün Cahiliye döneminden başlamak üzere tarihî süreç içerisinde anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi vb. gibi ne tür anlam değişiklikleri geçirdiklerinin göz önünde bulundurulmasının önemine delalet etmektedir.

Sonuç

“Beka” (بَيْتَةٌ) ve “fena” (فَنَاءٌ) kavramlarının artzamanlı/diachronic semantik analizini yaptığımız bu araştırma neticesinde her iki kavramın tarihî süreç içerisinde anlam değişikliğine uğradığını, Kur'ân siyakında lügat anlamları dışında farklı anlamlar kazandığını

¹¹⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarihkatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995), 161-166; Fena ve beka kavramlarının tarihî serüveni hakkında geniş bilgi için bk. Kır, *Erken Dönem Eserlerinde Fena ve Beka Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri*, 38-64; Yalçın, *Tasavvufî Düşüncede Fena Kavramı*, 3-48; Mıçık, “Tasavvufta Fena ve Beka”, 184-195.

¹¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 91-92.

hatta Kur’ân sonrası dönemlerde tasavvuf literatüründe anlam alanlarının genişlediğini söyleyebiliriz. B-ğ-y (ب . ق . ي) kökünden bir mastar olan “beka” kavramı çeşitli türevleriyle birlikte kadim Arapça lügatlerde “bir şeyin ilk hâli üzere kalması” ve “devam etmek” gibi asıl anlamlarına ilaveten muhtelif manalarda kullanılmıştır. Beka kavramıyla semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisine sahip ve f-n-y (ف . ن . ي) kökünden bir mastar olan “fena” kavramı ise türevleriyle birlikte lügatlerde “bir şeyin yok olması/bitmesi” gibi esas anlamı yanında yer aldığı bağlama göre çeşitli anlamları ihtiva etmektedir. Kur’ân’da f-n-y (ف . ن . ي) kökünden türemiş sadece bir kelime yer almaktadır. Bu kelime *ism-i fâil* formuyla gelen “fani” (فَانٍ) kelimesidir ve “fani, geçici, yok olucu” anlamındadır.

“Beka” kelimesi Kur’ân’da sarih olarak yer almamakta fakat bu kök ve türevleri fiil ve isim formlarıyla Kur’ân’da 21 defa zikredilmektedir. Söz konusu kök ve müştaklarının Kur’ân’daki kullanımlarına baktığımızda lügatlerde yer almayan “sevabı kalıcı olan ameller”, “beş vakit namaz”, “güzel söz”, “Allah’ın bıraktığı helâl kâr”, “Allah’ın rızkı”, “Allah’a itaat”, “Allah’ın rahmeti”, “Allah’ın vasiyeti/öğüdü”, “Allah’ın murakabesi/gözetlemesi”, “itaatkâr kimseler”, “din, akıl, fazilet ve temyiz sahipleri” gibi anlamlar içerdikleri görülmektedir. İlk dönem lügatlerde zikredilmeyen bu anlamlar “beka” kavramının belirtilen türevlerinin geçtiği âyetlerin siyaki, nüzul sebepleri, zaman ve mekân gibi iç ve dış bağlamları dikkate alınarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket edilerek ortaya çıkmış izâfî anlamlardır. Bu durum “beka” kavramının belirtilen türevlerinin Kur’ân-ı Kerîm’de anlam genişlemesine uğradığına delalet etmektedir. Binaenaleyh işaret edilen hususları göz önüne almadan âyetlerde geçen herhangi bir sözcüğe sadece sözlük manalarından birini seçmek suretiyle mana vermeye kalkışmak Allah’ın kelâmı Kur’ân’ın evrensel mesajını ilahî maksada uygun ve doğru olarak anlamamıza engel olabilmektedir. Ayrıca “beka” ve “fena” kavramlarına artzamanlı/diachronic semantik perspektifinden baktığımızda hem beka hem de fena kavramlarının Kur’ân sonrası dönemde tasavvuf literatüründe farklı anlamlara büründüğünü görmekteyiz. Hatta vahdet-i vücûd düşüncesiyle birlikte *fenâ fi’l-kusûd*, *fenâ fi’ş-şuhûd* ve *fenâ fi’l-vücûd* gibi kavramlar ortaya çıkmış, daha sonraki asırlarda ise özellikle tarikatlar döneminde bu kavramlara *fenâ fi’ş-şeyh*, *fenâ fi’l-pîr*, *fenâ fi’r-Resûl* gibi başka kavramlar da eklenmiştir. Tüm bunlar Kur’ân kelimelerini, kelimelerden müteşekkil âyetleri ve nihayet Kur’ân’ın evrensel mesajını doğru bir şekilde anlayabilmek için her bir sözcüğün cahiliye döneminden başlamak üzere tarihî süreç içerisinde, özellikle artzamanlı/diachronic semantik yani tarihî semantik verilerinden istifade edilerek ne gibi anlam değişikliğine uğradığını dikkate almanın ne derece önemli olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411/1990.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Saydâ - Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed Ivaz Mer'ab. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. 3 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-Tıbbâ'ah ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 8. Basım, 1426/2005.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsirde Semantik Metod*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'ân'da "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm Sâmîrrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hilâl, ts.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan, çev.* Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhakk el-Endelüsî. *el-Muḥarreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abduşşâfi Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî. *Cemheretü'l-luğa*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir er-Râzî. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Su'ûdî Arabistan: Mektebetu

- Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nîsâbü'rî. *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn Tasavvuf Istılahları*. çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâîl. *el-Muḥaṣṣaṣ*. thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, 1422.
- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *Kitâbu Tefsîri'l-Ḳur'ân*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. Medîne: Dâru'l-Meâsir, 1423/2002.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 1995.
- Kır, Tuğçe Özer. *Erken Dönem Eserlerinde Fena ve Beka Kavramlarının Tasavvufun Seyrindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li aḥkâmî'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Ḳuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Lebîd b. Rebîa. *Dîvân*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.
- Mahallî, Celâluddîn Muhammed b. Ahmed - Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mıcık, Kübra. "Tasavvufta Fena ve Beka". *Mutalaa* 2/2 (Aralık 2022), 184-195.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâs, 1423.
- Nâbiga ez-Zübyânî. *Dîvân*. Mısır: Matba'atü'l-Hilâl, 1911.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn. *et-Tefsîru'l-kebîr: Mefâtihu'l-ğayb*.

- Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârû's-Şihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrût - Saydâ: el-Mektebetü'l-Asriyye - ed-Dâru'n-Numûzeciyye, 5. Basım, 1420/1999.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Çur'ân*. thk. Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Tefsîru'l-Çur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ganîm b. Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkindî: Bahrû'l-'ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer. *'Avârifü'l-ma'ârif*. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Çur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Basım, 1995.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed. *el-Vasîf fi tefsîri'l-Çur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Vardar, Berke. *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 1980.
- Yakıt, İsmail. "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi". *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 17-24.
- Yalçın, İsa. *Tasavvufî Düşüncede Fena Kavramı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk Murtazâ el-Huseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî. *Me'âni'l-Çur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şilbî. 5 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an haqâiki javâmiği't-tenzil ve 'uyûni'l-e-kâvil fi vucûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 3. Basım, 1407.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *Esâsu'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Diachronic Semantic Analysis of the Concepts of Baqā and Fanā in the Qurʾān

Extended Summary

The root b-q-y (ب . ق . ي) and its derivatives are used in ancient Arabic lexicons to mean “something remaining in its original state”, “to continue”, “to live for a long time”, “to let go”, “to spare/let live”, “to forgive”, “to protect”, “to have mercy”, “to leave a part of something”, “to look after”, “to wait”, “to watch over”, “what remains of something” and “that which has no end to its existence”.

The root f-n-y (ف . ن . ي) and its derivatives are used in Arabic lexicons to mean “the extinction/termination of something”, “mortal, temporary, perishable”, “to grow old”, “to approach death”, “to destroy”, “to destroy each other”, “old”, “elderly/aged”, “large area/yard in front of the house”, “nightshade”, “cattle” and “old camel”.

The word “baqā” (بَقِيَ), an *infinitive* from the root b-q-y, is not explicitly mentioned in the Qurʾān, but this root and its derivatives are mentioned 21 times in the Qurʾān in verb and noun forms. When the usage of the root and its derivatives in the Qurʾān are examined, it is seen that they are used in the Qurʾān in contexts such as “to remain”, “to remain behind”, “to leave behind”, “to be left behind”, “to leave”, “more permanent, more continuous”, “permanent, continuous”, “those who are left behind”, “person/people left behind”, “remnant”, “deeds whose rewards are permanent”, “five daily prayers”, “good words”, “the halal profit left by Allah”, “Allah’s provision”, “obedience to Allah”, “Allah’s mercy”, “Allah’s will/advice”, “Allah’s supervision/watchfulness” and “obedient people”.

There is only one word in the Qurʾān derived from the root f-n-y. This word is “fāni” (فَانٍ), which comes in the form of the noun *fāʿil* and means “mortal, temporary, perishable”.

When the concepts of “baqā”, an *infinitive* from the root b-q-y, and “fanā” (فَنَاءٌ), an *infinitive* from the root f-n-y, are analyzed from the perspective of diachronic semantics, that is, historical semantics, it is observed that both the concepts of baqā and fanā have taken on different meanings in Sufi literature in the post-Qurʾānic period. In this context, many definitions emerged, ranging from “Fanā is the extinction of the disparaged qualities and baqā is the existence of the praised qualities” to “Fanā is to disappear in Haqq. Baqā is to be with Haqq”; “Fanā is the cessation of contact with all beings due to the servant’s preoccupation with the worldly pleasures and not taking pleasure from anything, or rather, with Allah in whom he has become mortal. Fanā is followed by baqā. Baqā is when a person disappears from what belongs to him and remains with what is for the sake of Allah”.

Abū Saʿīd al-Kharrāz was the first to use the concepts of fanā and baqā, which were not seen in the early Sufis, and with the idea of wahdat al-wujūd, concepts such as *fanā fī al-quṣūd*, *fanā fī al-shuhūd* and *fanā fī al-wujūd* emerged. *Fanā fī al-quṣūd*: It means that the servant acts according to the will of Allah, not according to his personal will and desire and that he makes his own will mortal in the will of Allah. *Fanā fī al-shuhūd*: Not seeing anything other than Allah, seeing everything as the manifestation of Allah through the influence of love and ecstasy. *Fanā fī al-wujūd*: To become mortal in existence, to see

everything as Allah and to know it as Allah, and to reach this state with pleasure. In later centuries, especially during the period of the tariqas, other concepts such as *fanā fi al-shaykh*, *fanā fi al-pîr*, *fanā fi al-Rasûl* were added to these concepts. The result of *fanā fi al-Rasûl* is *fanā fi Allāh*.

When we compare the various meanings of the root b-q-y and its derivatives, from which the concept of “baqā” derives, and the root f-n-y and its derivatives, from which the concept of “fanā” derives, in early Arabic lexicons with their meanings in the Qur'ân, it is noteworthy that some meanings not mentioned in the lexicons are included in the Qur'ân. For example, the word *al-bāqiyāt* (الْبَاقِيَاتُ), from the root b-q-y and its noun *fā'il-muenneth* form, is used in the Qur'ân to mean “deeds whose reward is permanent”, “five daily prayers”, and “good words”. The word *baqiyya* (بَقِيَّةٌ), a noun from the root b-q-y, is used in the Qur'ānic sūrah with the phrase (بَقِيَّةُ اللَّهِ) meaning “the lawful profit left by Allah”, It means “Allah’s provision”, “obedience to Allah”, “Allah’s mercy”, “Allah’s testament”, “Allah’s will”, “Allah’s watchfulness” etc. The word *baqiyya*, a noun from the root b-q-y, when used in the Qur'ānic syllable (أُولُوا بِقِيَّةً), has also acquired relative meanings not found in the ancient Arabic lexicons, such as “obedient people, people of religion, intellect, virtue, and appeal”. These meanings, which are not mentioned in the early Arabic lexicons, are relative meanings that have emerged from a more comprehensive approach by taking into account the internal and external contexts of the verses in which the mentioned derivatives of the concept of “survivability” are mentioned, such as the context of the verses, the reasons for their occurrence, time and place. This situation indicates that the mentioned derivatives of the concept of “baqā” have undergone an expansion of meaning in the Qur'ân. Therefore, attempting to give a meaning to any word in the verses by selecting only one of its lexical meanings without taking these points into consideration may prevent us from understanding the universal message of Allah’s word, the Qur'ân, in accordance with the divine intention and correctly. This situation points to the importance of taking into account the changes in the meaning of each word in the historical process starting from the Jahiliyyah period, especially by utilizing the data of diachronic semantics, that is, historical semantics, in order to correctly understand the words of the Qur'ân, the verses composed of words, and finally the universal message of the Qur'ân.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Semantics, Baqā, Fanā, Etymology.